

Úvod do rodinného práva

§ 1 Rodina a rodinné právo. Pojem a povaha rodinného práva

1. **Rodina** není v současné době v českém právním řádu definována. O „rodině“ ale mluví jak Listina (čl. 32), tak občanský zákoník (§ 3 odst. 2). Jako adjektivum se rodina objevuje častěji: občanský zákoník zná jak „Rodinné právo“ jako název druhé části kodexu, tak i pojmy „rodinné společenství“, „rodinná domácnost“, „rodinný závod“.

2. **Rodinným právem se rozumí soubor právních norem, které upravují zejména právní stav příbuzných osob, jakož i manželů a osob sešvagřených, a dále pak povinnosti a práva uvedených osob navzájem, a také vzájemné povinnosti a vzájemná práva osob, které nahrazují péči rodičů (především poručníků a pěstounů) a dětí svěřených do jejich péče.**

Do rámce rodinného práva lze zahrnout také právní normy, které upravují právní stav registrovaných partnerů a jejich vzájemné povinnosti a práva. Tyto normy obsahuje zvláštní právní předpis, zákon o registrovaném partnerství, č. 115/2006 Sb.¹

3. Rodinné právo má **zvláštní povahu**.

Důvodem je především to, že upravuje rozmanité otázky, zásadně rozdílné problematiky, čili rozmanité společenské vztahy a stavy, takže normy rodinného práva náležejí k různým druhům soukromých práv, ale některé rodinně-právní normy patří do práva veřejného. Rodinné právo upravuje především právní postavení osob (upravuje vznik a zánik manželství, určení rodičovství,

¹ Věcný návrh občanského zákoníku schválený vládou ČR v roce 2001 předpokládal, že občanský zákoník upraví všechny statusové otázky, tedy i stav registrovaných partnerů. Další vývoj spolu s politickou situací tuto původní ideu vyloučil.

osvojení, poručenství aj.), a je tedy – zčásti – právem statusovým. Dále upravuje jak osobní (nemajetkové) povinnosti a práva prve zmíněných osob, především manželů navzájem, rodičů a dětí atd. Kromě toho upravuje také majetkové povinnosti a práva jednak manželů, jednak dětí.

Důvodem zvláštní povahy rodinného práva je také to, že **jeho normy jsou zásadně kogentního charakteru**, dispozitivní jsou jen ty, kde zákon výslovně volbu právního režimu připouští. Princip autonomie vůle se zde tedy uplatní jen v omezeném rozsahu (§ 1 odst. 2). Kogentní povaha rodinněprávních norem souvisí s tím, co tyto normy upravují: v případě statusových věcí je dán vždy veřejný zájem, ba co víc, tyto normy lze považovat za součást veřejného pořádku. U povinností a práv, kde vystupuje dítě, je zase vždy přítomen veřejný zájem na ochraně tohoto zvláštního právního subjektu (srov. čl. 32 Listiny). Dispozitivní normy se uplatní např. v majetkových věcech manželů, pokud ujednání není na újmu rodiny, která je rovněž chráněna (čl. 32 Listiny).

Zvláštní povaha rodinného práva je dána i tím, že kromě části soukromoprávní má i svou veřejnoprávní část, spočívající v normách matričního práva, v normách zahrnutých do celku zvaného „sociálně-právní ochrana dětí“ (srov. dále v § 4), v normách (soudního) práva procesního.

4. Pro svou zvláštní povahu se rodinné právo odlišuje od ostatních právních norem zahrnutých do soukromého práva, ale také do občanského zákoníku. Z toho důvodu se rodinné právo pokládá za jedno z tzv. **zvláštních soukromých práv**.

§ 2 Systematika rodinného práva

Rodinné právo se člení na právo manželské, právo rodičů a dětí a právo upravující vztahy obdobné rodinným vztahům.

Manželské právo se dále dělí na osobní právo manželské a majetkové právo manželské.

Podobně je uspořádána část druhá občanského zákoníku: je rozdělena do tří hlav s názvy: „Manželství“, „Příbuzenství a švagrovství“ a „Poručenství a jiné formy péče o dítě“.

Někdy je jako zvláštní právo pojímáno právo dětí, resp. dětské právo. Jak z pojmu vyplývá, jedná se o souhrn právních norem, jak soukromoprávních, tak veřejnoprávních, které se týkají dítěte jako zvlášť chráněného člena lidské

společnosti. Zdaleka nejde jen o normy vnitrostátního práva, ale i práva evropského a mezinárodního.

§ 3 Z historie rodinného práva

1. „Rodinné právo“ se jako zákonný pojem poprvé objevilo v německém občanském zákoníku (BGB, 1900). Před tím tento výraz užívala jen právní teorie.

Původně bylo totiž předmětem zájmu zákonodárců jen manželství, otcovská moc, popř. osvojení (srov. římské právo). Ve středověku ovládla manželství církev: manželství bylo – jako jedna ze svátostí – upraveno výlučně předpisy kanonického práva, případně souzeno církevními soudy.

2. Zasahování státu do domény církve na území našeho státu spojujeme s vládou Marie Terezie (1753, 1756) a Josefa II. (zrušil pravomoc církevních soudů v manželských věcech), následně pak s Obecným zákoníkem občanským (ABGB, 1812), který v rámci Práva osobního upravil i Právo manželské, Práva mezi rodiči a dětmi a Poručenství a opatrovnictví (§ 44–284 o. z. o.). Nicméně výhradně církevní sňatek byl pro katolíky obligatorní až do počátku 20. století.

3. Po roce 1948 se podle sovětského vzoru rodinné právo jako právní odvětví osamostatnilo: vedle tehdy nového občanského zákoníku (zák. č. 141/1950 Sb.) byl přijat zákon o právu rodinném (zák. č. 265/1949 Sb.), na občanském zákoníku jakoby zcela nezávislý. Tento rodinný kodex obsahoval i majetkové právo manželské.

Na počátku šedesátých let, kdy se opět měnila celá stavba našeho právního řádu, byl vedle občanského zákoníku (zák. č. 40/1964 Sb.) přijat zákon o rodině (zák. č. 94/1963 Sb.). Tento zákoník již manželské právo majetkové neobsahoval, jeho předpisy byly vřazeny do občanského zákoníku.

Zákon o rodině byl několikrát novelizován. Zásadní proměnu ale znamenal až zákon č. 91/1998 Sb. Teprve tento zákon umožnil promítnout do rodinného práva vše, co ve prospěch manželů a dětí přinesl listopad 1989, a to, co po něm následovalo, především ratifikace Úmluvy o právech dítěte.

4. Dnes účinný občanský zákoník, zákon č. 89/2012 Sb., upravuje rodinné právo jako svou integrální součást, tedy obdobně jako tomu bylo před rokem 1950.

§ 4 Prameny rodinného práva

1. V rovině ústavního pořádku je pro rodinné právo významná jednak Lis-tina, jednak celá řada mezinárodněprávních dokumentů, jak zavazujícího, tak doporučujícího charakteru.

Mezi ně patří zejména:

- Úmluva o právech dítěte z r. 1989 (publikovaná pod č. 104/1991 Sb.),
- Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod z r. 1950 (publiko-vaná pod č. 209/1992 Sb.),
- Úmluva o souhlasu k manželství, nejnižším věku pro uzavírání manželství a registraci manželství z r. 1962 (publikovaná pod č. 124/1968 Sb.),
- Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení z r. 1993 (publikovaná pod č. 43/2000 Sb. m. s.) a
- Úmluva o osvojení dětí z r. 1967 (publikovaná pod č. 132/2000 Sb. m. s.).

Oblasti rodinného práva se dotýkají i další mezinárodněprávní dokumenty relevantní pro vztahy v rodině a pro vztahy jim obdobné.²

2. Základ rodinněprávní úpravy představuje část druhá občanského záko-níku (§ 655–975). Výklad a aplikace těchto ustanovení jsou nemyšlitelné bez Úmluvy o právech dítěte³ na straně jedné a ustanovení procesních předpisů na straně druhé (srov. dále sub 3).

² Např. Úmluva o mezinárodním vymáhání výživného na děti a dalších druhů vyživovací povinnosti vyplývajících z rodinných vztahů (Úřední věstník EU, L 192, 22. 7. 2011, s. 51–70), Protokol o právu rozhodném pro vyživovací povinnost (Úřední věstník EU, L 331, 16. 12. 2009, s. 19–23), Evropská úmluva o právním postavení dětí narozených mimo manželství z r. 1975 (publikovaná pod č. 47/2001 Sb. m. s.), Evropská úmluva o výkonu práv dětí z r. 1966 (publikovaná pod č. 54/2001 Sb. m. s.), Úmluva o zákazu a okamžitých opatřeních k odstranění nejhrošších forem dětské práce z r. 1999 (publikovaná pod č. 90/2000 Sb. m. s.), Úmluva o styku s dětmi z r. 2003 (publikovaná pod č. 91/2005 Sb. m. s.), Úmluva o pravomoci orgánů, použitelném právu, uznání, výkonu a spolupráci ve věcech rodičovské odpovědnosti a opatření k ochraně dětí z r. 1996 (publikovaná pod č. 141/2001 Sb. m. s.).

³ Při přípravě občanského zákoníku se k maximám Úmluvy o právech dítěte přihlíželo jako k základnímu, resp. výchozímu souboru pravidel. Mnohá ustanovení této Úmluvy byla do zákoníku převzata takřka doslovně. Nicméně je třeba upozornit na to, že ač byla Úmluva přijata všemi státy světa (s pouhými dvěma výjimkami) a Výbor pro práva dítěte, který na základě Úmluvy vznikl, přijal podrobný výklad jejích ustanovení, je dobře patrné, že v jednotlivých státech Evropy se pravidla Úmluvy vykládají a používají různým způsobem. To souvisí i s rozmanitými sociálně-právními institucemi a jejich rozličnou administrativně-právní úpravou. Může se pak zdát, že v některých státech jsou děti „chráněny“ nad míru předpokládanou Úmluvou. Problém ale bývá i opačný, nežřídka totiž ochrana dítěte, popř. vztahu rodič–dítě, je slabá, ba nedostatečná.

Ovšem také mnohá další ustanovení občanského zákoníku se dotýkají rodinněprávní problematiky, nebo ji dokonce regulují (srov. např. zejm. § 29 o změně pohlaví, § 30 o zletilosti, § 31 násl. o svéprávnosti nezletilých, § 93 a násl. o zasahování do integrity člověka, § 574 násl. o neplatnosti právního jednání, § 645 násl. o běhu promlčecí lhůty, z norem dědického práva např. § 1928 o pořizování závěti, § 1592 násl. o dědické smlouvě mezi manžely, § 1642 o nepominutelném dědici, § 1665 a násl. o právu některých osob na zaopatření, některá ustanovení upravující institut bezdůvodného obohacení, např. § 2991 odst. 2 atd.).

Pro výklad rodinněprávních norem mají značný význam § 1–14, zejména § 3 odst. 2 písm. b) občanského zákoníku.

3. Pro procesní rovinu rodinných věcí je relevantní zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních (dále jen z. ř. s.), především jeho § 367–513. Pro sporné majetkové věci manželů pak platí občanský soudní řád (zák. č. 99/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů, dále jen o. s. ř.).

4. Se statusovými pravidly rodinněprávních norem je spojen zákon č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zák. o matrikách“), spolu s vyhláškou č. 207/2001 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

5. Protějšek soukromoprávní úpravy rodinného práva představuje předpis administrativní, veřejnoprávní povahy. Jedná se o zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, dále jen „zák. o s. p. o. d.“

6. Zcela specifickou oblast veřejnoprávní představují předpisy sociálního zabezpečení, upravující především výkon ústavní péče, jednak oblast sociální péče (zejména otázky sociální podpory).

7. Konečně právní úpravu rodinněprávní problematiky s cizím prvkem obsahuje zákon č. 91/2012 Sb., o mezinárodním právu soukromém. V neposlední řadě je třeba připomenout evropské mezinárodní právo soukromé [srov. první díl učebnice, s. 106 a násl.].